पेपर (३) मानव संसाधन विकास व मानवी हक्कावरील प्रश्नांचे विश्लेषण

विचारल्या गेलेल्या प्रश्नांची घटक व उपघटकनिहाय संख्या

विभाग पहिला : मानव संसाधन विकास

	घटक -उपघटक/ प्रश्न व गुणसंख्या	*२०१२*	*२०१३*	*२०१४*	*२०१५*	*२०१६*	*२०१७*	*२०१८*	*२०१९*
	१) भारतातील मानव संसाधन विकास								
१)	भारतातील लोकसंख्येची सद्यःस्थिती	५	४	३	२	२	३	४	–
२)	लोकसंख्याविषयक धोरण व योजना	४	२	२	८	४	–	३	–
३)	मानव संसाधन नियोजनाचे महत्त्व आणि गरज	२	३	२	६	–	५	५	३
४)	भारतातील बेरोजगारीचे स्वरूप, प्रकार आणि समस्या	३	५	५	७	४	३	–	५
५)	मनुष्यबळ विकासाकरिता कार्यरत शासकीय संघटना	१	३	२	३	१	२	२	५
	एकूण	*१५*	*१७*	*१४*	*२६*	*११*	*१३*	*१४*	*१३*
	२) शिक्षण								
१)	मानव संसाधन विकास व बदलाचे साधन	८	–	३	५	६	१	–	२
२)	भारतातील (पूर्व प्राथमिक ते उच्च शिक्षण) शिक्षण	११	२	१	९	७	३	३	४
३)	शिक्षणविषयक समस्या आणि प्रश्न	–	–	–	–	–	–	–	४
४)	कमकुवत घटकांचे शिक्षण	१	५	२	१०	–	२	५	५
५)	शासनाची शैक्षणिक धोरणे, योजना व कार्यक्रम	४	८	७	१४	८	५	११	५
६)	शिक्षण विनियमन व सनियंत्रण करणाऱ्या संस्था	–	–	–	–	–	–	–	३
७)	जागतिकीकरण-खाजगीकरणाचा शिक्षणावरील परिणाम	२	२	२	३	–	१	३	२
८)	शैक्षणिक आयोग व संस्था	१	५	५	४	८	४	६	२
	एकूण	*२७*	*२२*	*२०*	*४५*	*२९*	*१५*	*२९*	*२७*
	३) व्यावसायिक शिक्षण								
१)	व्यावसायिक/तंत्र शिक्षण - प्रशिक्षण, धोरणे	–	१	–	५	४	११	३	३
३)	व्यावसायिक व तंत्र शिक्षणाचा प्रसार	–	१०	४	२०	३	७	२	२
३)	राष्ट्रीय कौशल्य विकास कार्यक्रम	३	–	१	३	१	१	३	१०
	एकूण	*३*	*११*	*५*	*२८*	*८*	*१९*	*८*	*१५*
	४) आरोग्य								
१)	जागतिक आरोग्य संघटना - उद्देश, रचना, कार्ये	४	३	३	५	३	१३	३	२
२)	आरोग्यविषयक पायाभूत संरचना	३	२	४	७	१	४	४	१
३)	भारतातील आरोग्यविषयक समस्या आणि मुद्दे	२	२	–	४	–	–	२	१
४)	भारतातील आरोग्यविषयक कार्यक्रम	५	३	५	७	५	४	४	४
	एकूण	*१४*	*१०*	*१२*	*२३*	*९*	*९*	*१३*	*८*

५) ग्रामीण विकास

घटक –उपघटक/ प्रश्न व गुणसंख्या	२०१२	२०१३	२०१४	२०१५	२०१६	२०१७	२०१८	२०१९
१) पंचायत राज व्यवस्थेचे सक्षमीकरण	२	१	३	–	४	–	१	२
२) ग्रामीण विकासाशी संबंधीत बाबी	१	४	५	–	५	१	१	५
३) शेती आणि शेतकरी कल्याण	–	२	३	३	१	१	२	२
४) ग्रामीण क्षेत्रातील पायाभूत विकास	२	९	२	३	३	३	२	३
५) ग्रामीण रोजगार योजना	–	–	४	१	–	३	४	–
एकूण	*५*	*१६*	*१७*	*७*	*१३*	*८*	*१०*	*१२*

विभाग दुसरा : मानवी हक्क व विकास कार्यक्रम

घटक –उपघटक/ प्रश्न व गुणसंख्या	२०१२	२०१३	२०१४	२०१५	२०१६	२०१७	२०१८	२०१९

१) जागतिक मानवी हक्क प्रतिज्ञापत्र

१) मानवी हक्काची आंतरराष्ट्रीय मानके	५	२	५	५	४	५	६	५
२) भारतातील मानवी हक्कविषयक बाबी	४	२	५	७	३	५	३	४
३) मानवी हक्कापासून वंचितांच्या समस्या	५	६	३	८	१	३	२	२
४) जागतिकीकरणाचा भारतीय समाजावरील परिणाम	३	३	२	५	२	४	३	२
एकूण	*१७*	*१३*	*१५*	*२५*	*१०*	*१७*	*१४*	*१३*

२) बाल विकास

१) समस्या व प्रश्न – अर्भक मृत्यूसंख्या, कुपोषण	३	३	२	३	१	–	१	१
२) बाल कामगार, मुलांचे शिक्षण, इत्यादी	३	३	–	१	३	१	१	–
३) शासकीय धोरणे, कल्याण योजना आणि कार्यक्रम	–	–	५	२	३	५	३	३
४) आंतरराष्ट्रीय अभिकरणे, स्वयंसेवी संघटना	१	१	१	–	–	–	–	२
एकूण	*७*	*७*	*८*	*६*	*७*	*६*	*५*	*६*

३) महिला विकास

१) समस्या व प्रश्न – स्त्रीपुरुष असमानता	१	२	–	२	२	१	–	–
२) महिलांविरोधी हिंसाचार, स्त्रीभ्रूण हत्या	२	२	–	१	–	१	–	–
३) महिलांचे सबलीकरण – शासकीय धोरण	३	६	४	१०	५	३	५	३
४) आंतरराष्ट्रीय संस्था, स्वयंसेवी संघटना	१	१	३	६	४	१	२	३
एकूण	*७*	*११*	*७*	*१९*	*९*	*६*	*७*	*६*

४) युवकांचा विकास

१) समस्या व प्रश्न – बेरोजगारी, असंतोष	१	१	१	१	१	२	१	–
२) अमली पदार्थांचे व्यसन, इत्यादी	१	१	–	१	–	१	–	१
३) शासकीय धोरणे – विकास योजना व कार्यक्रम	४	३	१	३	२	४	३	२
४) आंतरराष्ट्रीय संस्था, स्वयंसेवी संघटना	१	३	३	४	२	–	१	–
एकूण	*७*	*८*	*५*	*९*	*५*	*७*	*५*	*३*

५) आदिवासी विकास

१)	समस्या व प्रश्न – कुपोषण	–	१	१	४	१	१	२	–
२)	अलिप्तता, एकात्मीकरण व विकास, आदिवासी चळवळ	१	१	१	१	–	१	–	१
३)	शासकीय धोरण, कल्याण कार्यक्रम	२	२	२	२	२	३	३	४
४)	आंतरराष्ट्रीय संस्था, स्वयंसेवी संघटना	–	–	–	२	१	१	–	–
	एकूण	*३*	*४*	*४*	*९*	*४*	*६*	*५*	*५*

६) सामाजिकदृष्ट्या वंचित वर्गाचा विकास (अजा, अज, विजा/भज, इतर मागासवर्ग)

१)	समस्या व प्रश्न – संधीतील असमानता	१	१	१	१	३	–	१	–
२)	शासकीय धोरण, कल्याण व विकास कार्यक्रम	२	३	–	१	३	३	२	४
३)	आंतरराष्ट्रीय संस्था, स्वयंसेवा संघटना व साधनसंपत्ती	–	–	१	–	–	१	१	–
	एकूण	*३*	*४*	*२*	*४*	*४*	*४*	*४*	*४*

७) वयोवृद्ध लोकांचे कल्याण

१)	समस्या व प्रश्न	१	२	२	१	–	१	२	१
२)	शासकीय धोरण – योजना, वयोवृद्धांचा विकास	३	२	२	४	४	२	३	१
३)	विकासविषयक कार्यक्रमांमध्ये ज्येष्ठांच्या सेवांचे उपयोजन	१	–	–	१	–	–	१	–
३)	आंतरराष्ट्रीय संस्था, स्वयंसेवी संघटना यांची भूमिका	–	–	१	१	२	२	३	४
	एकूण	*५*	*४*	*५*	*७*	*६*	*५*	*९*	*६*

८) कामगार कल्याण

१)	समस्या व प्रश्न – कामाची स्थिती, मजुरी	३	२	–	३	१	१	–	१
२)	संघटित व असंघटित क्षेत्र	–	१	१	–	–	–	–	१
३)	शासकीय धोरण, कल्याण योजना व कार्यक्रम	१	३	२	३	१	२	२	३
४)	आंतरराष्ट्रीय संस्था, समाज व स्वयंसेवी संघटना	२	१	१	–	१	१	–	–
	एकूण	*६*	*७*	*४*	*६*	*३*	*४*	*२*	*५*

९) विकलांग व्यक्तींचे कल्याण

१)	समस्या व प्रश्न – शैक्षणिक व रोजगार संधी	१	१	२	२	२	–	१	–
२)	शासकीय धोरण, कार्यक्रम,रोजगार व पुनर्वसन	३	२	५	९	४	५	२	२
३)	आंतरराष्ट्रीय संस्था, स्वयंसेवी संघटना यांची भूमिका	–	–	–	–	–	–	–	३
	एकूण	४	३	७	११	६	५	३	५

१०) लोकांचे पुनर्वसन (विकास प्रकल्प व नैसर्गिक आपत्ती यांमुळे बाधित लोक)

१)	विकास प्रकल्प व नैसर्गिकमुळे बाधित लोक	–	–	–	–	–	–	–	१
२)	पुनर्वसनाचे कार्यतंत्र धोरण व कार्यक्रम	२	१	२	२	२	४	४	२
३)	पुनर्वसनाच्या निरनिराळ्या पैलूंचा विचार	१	१	१	–	३	१	३	१
	एकूण	*३*	*२*	*३*	*२*	*५*	*५*	*७*	*४*

११) आंतरराष्ट्रीय व प्रादेशिक संघटना

१) संयुक्त राष्ट्र आणि तिची विशेषीकृत अभिकरणे	४	३	४	१	५	३	२	२
२) ॲपेक APEC	–	–	१	–	१	२	१	–
३) आशियान ASEAN	१	–	१	१	१	१	–	१
४) ब्रिक्स BRICS	–	–	–	–	–	–	–	–
५) कॉमनवेल्थ (राष्ट्रकूल) Commonwealth of Nations	–	–	१	–	–	–	१	–
६) युरोपियन युनियन European Union	–	–	–	२	२	२	१	१
७) आंतरराष्ट्रीय न्यायालय ICJ	१	–	–	१	१	१	–	१
८) आंतरराष्ट्रीय कामगार संघटना ILO	१	–	२	३	–	–	१	–
९) नॅफ्टा NAFTA	–	–	–	–	–	–	–	–
१०) अलिप्त राष्ट्र चळवळ NAM	–	१	–	३	–	–	२	–
११) आफ्रिकन युनियन OAU	–	–	–	–	–	–	–	२
१२) ओपेक OPEC	–	–	–	१	१	१	१	१
१३) प्रादेशिक व्यापक भागीदारी RCEP	–	–	–	–	–	–	–	–
१४) सार्क SAARC	२	–	३	५	२	१	१	१
१५) सॅफ्टा SAFTA	–	–	–	–	–	–	–	–
१६) संयुक्त राष्ट्र मानवधिकार परिषद UNCHR	–	–	–	–	–	–	–	–
१७) संयुक्त राष्ट्रांचे निर्वासितासाठी हायकमिशनर UNHRC	–	–	–	–	–	–	–	–
१८) अंक्टांड UNCTAD	–	–	–	–	–	–	–	१
१९) युएनडीपी UNDP	–	१	–	–	–	–	–	–
२०) युनेस्को UNESCO	–	–	–	–	–	–	–	–
२१) युनिसेफ UNICEF	२	१	२	२	–	–	–	१
एकूण	*११*	*६*	*१४*	*१९*	*१३*	*११*	*१०*	*११*

१२) ग्राहक संरक्षणकायदा २०१९

१) ग्राहक अधिनियमाची ठळक वैशिष्ट्ये	३	२	३	६	१	४	२	२
२) ग्राहकांचे हक्क – ग्राहक कल्याण निधी	–	–	–	–	–	–	–	१
३) ग्राहक विवाद व निवारण यंत्रणा व मंच	१	२	२	५	४	२	३	१
एकूण	*४*	*४*	*५*	*११*	*५*	*६*	*५*	*४*

१३) मूल्ये व नीतितत्वे

१. सामाजिक मानके, मूल्ये व नितीतत्त्वे	–	१	–	२	–	–	–	२
२. सामाजीकरण	–	–	–	–	–	–	–	१
३. कुटुंब	२	१	–	२	१	२	१	–
४. धर्म	–	–	–	१	–	१	–	–
५. शिक्षण	–	–	२	१	१	–	–	–
६. प्रसारमाध्यमे	–	१	–	–	–	–	–	–
एकूण	*२*	*३*	*२*	*६*	*२*	*३*	*१*	*३*

महाराष्ट्र लोकसेवा आयोग

राज्यसेवा मुख्य परीक्षा : सामान्य अध्ययन-३

मानव संसाधन विकास व मानवी हक्क

GENERAL STUDIES –III

HUMAN RESOURCE DEVELOPMENT (HRD) AND HUMAN RIGHTS

१) दर्जा : पदवी
२) एकूण गुण : १५०
३) प्रश्नपत्रिकेचे स्वरूप : वस्तुनिष्ठ
४) कालावधी : २ तास

टीप :

१) प्रश्नपत्रिकेतील प्रश्नाचे स्वरूप आणि दर्जा अशा प्रकारचा असेल की, एखादी सुशिक्षित व्यक्ती कोणताही **विशेष अभ्यास न करता उत्तर देऊ शकेल**; विविध विषयातील उ**मेदवारांच्या सामान्य ज्ञानाची चाचणी घेणे** हा त्यांचा उद्देश आहे.

२) उमेदवारांनी अभ्यासक्रमात नमूद केलेल्या **विषयातील/उपविषयांतील अद्ययावत व चालू घडामोडींचा अभ्यास** करणे अपेक्षित आहे.

Note:

1) The Nature and standard of questions in the paper will be such that a well-educated person will be able to answer without any specialised study and its intention is to test candidate's general awareness of a variety of subjects.

2) It is expected from the candidates to study the latest and recent developments and happenings pertaining to the topics/sub topics mentioned below.

विभाग (१) : मानव संसाधन विकास

१) भारतातील मानव संसाधन विकास

१)भारतातील लोकसंख्येची सद्यस्थिती -

अ) संख्यात्मक स्वरूप -

१. आकारमान
२. वृध्दी व वृद्धीदर
३. वय
४. लिंग
५. ग्रामीण आणि नागरी लोकसंख्या
६. जन्मदर

७. मृत्यूदर

ब)गुणात्मक स्वरूप –

१. शिक्षण

२. आरोग्य

३. मानव विकास निर्देशांक

२)लोकसंख्या धोरण –

१. लोकसंख्या विस्फोट

२. २०५० पर्यंतचे लोकसंख्या धोरण व नियोजन

३)आधुनिक समाजातील मानव संसाधनाचे महत्त्व आणि आवश्यकता –

१. मानव संसाधन नियोजनामध्ये अंतभूत असलेली विविध तत्त्वे आणि घटक

२. मनुष्यबळ विकासाशी संबंधित समस्या

४)भारतातील बेरोजगारीची समस्या –

१. स्वरूप आणि प्रकार

२. भारतातील रोजगार क्षेत्रातील कल, विभिन्न उद्योग विभाग आणि क्षेत्रातील कुशल कामगारांची मागणी

३. बेरोजगारी कमी करण्यासाठी शासनाचे धोरण व विविध योजना

५)मानवसंसाधन व शिक्षण क्षेत्रात कार्य करणाऱ्या विविध संस्था –

1) AICTE ए.आय.सी.टी.ई.

2) IIM आय.आय.एम.

3) IIT आय.आय.टी.

4) IMC आय.एम.सी.

5) ITIs आय.टी.आय.

6) NCERT एन.सी.ई.आर.टी.

7) NCTE एन.सी.टी.ई.

8) NCVT एन.सी.व्ही.टी.

9) NIEA एन.आय.ई.ए.

10) RUSA रुसा

11) UGC यु.जी.सी.

Section (1) : HUMAN RESOURCE DEVELOPMENT

(1) Human Resource Development in India

1) Present Dimensions of Population in India –

a. Quantitative aspect –

1) Size

2) Growth, Growth Rate

3) Age

4) Sex

5) Rural and Urban population

6) Birth Rate
7) Mortality Rate

b. Qualitative aspect -
1) Education
2) Healthcare
3) Human Development Index

2) Population policy
1) population explosion
2) population projection upto 2050

3) Human Resource Planning
1) Importance and need of Human Resource Planning in modern society
2) components and factors involved in planning of Human Resources

4) Nature, Types and problems of unemployment in India
1) Trends in employment in India
2) Demand estimate of skilled manpower in different sectors and areas
3) government's policy and schemes to reduce unemployment

5) Institutions engaged in development of human resource and field of education
1) AICTE
2) IIM
3) IIT
4) IMC
5) ITIs
6) NCERT
7) NCTE
8) NCVT
9) NIEA
10) RUSA
11) UGC

२) शिक्षण

१)मानव संसाधन विकासाचे आणि सामाजिक बदलाचे साधन म्हणून शिक्षणाचा विचार –
२)भारतातील (पूर्व प्राथमिक ते उच्च शिक्षण) शिक्षण प्रणाली –

३)समस्या आणि प्रश्न –

१. शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण
२. शिक्षणाचे व्यवसायिकीकरण
३. शैक्षणिक दर्जा वाढ
४. गळतीचे प्रमाण

४)कमकुवत घटकांचे शिक्षण –

१. मुलीकरिता शिक्षण
२. सामाजिकदृष्ट्या व आर्थिकदृष्ट्या उपेक्षित घटकांचे शिक्षण
३. विशेष क्षमता/दिव्यांग/अधू घटकांचे शिक्षण
४. अल्पसंख्यांकांचे शिक्षण

५)शासनाची शैक्षणिक धोरणे, योजना व कार्यक्रम –

१. गुणवत्तेचा शोध
२. ई–अध्ययन
३. शिक्षणाचा हक्क २००९
४. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०१९

६) शिक्षणाचा प्रसार, विनियमन आणि सनियंत्रण करणाऱ्या शासकीय व स्वयंसेवी संस्था –

१. अनौपचारिक शिक्षण
२. औपचारिक शिक्षण
३. प्रौढ शिक्षण

७)जागतिकीकरण आणि खाजगीकरण याचा भारतीय शिक्षणावरील परिणाम

८)शैक्षणिक संस्था

१. राष्ट्रीय ज्ञान आयोग
२. राष्ट्रीय उच्च शिक्षण व संशोधन आयोग
३. आयआयटी
४. आयआयएम
५. एनआयटी

(2) Education

1) Education as a tool of HR development and social change

2) Education (Pre-primary to Higher Education) system in India

3) Problems and issues -

1) Universalisation of education
2) vocationalisation of education
3) Quality improvement,
4) Dropout rate

4) Education of Weaker Sections -

1) Education for Girls
2) Socially and Economically underprivileged classes
3) Handicapped
4) Minorities

5) Govt. policies, Schemes and programms for Education -

1) Talent Search
2) E-Learning
3) Right to Education-2009
4) NEP-2019 as updated

6) Govt. and Voluntary Agencies involved in promoting, regulating and monitoring-

1) Formal education
2) Non-formal education
3) Adult education

7) Impact of globalisation and privatisation on Indian education.

8) Educationala Institutes and Commssions

1) National Knowledge Commission,
2) National Commission for Higher Education and Research
3) IIMs
4) IITs
5) NITs

३) व्यावसायिक शिक्षण

१)व्यावसायिक /तंत्रशिक्षण –

१. मानव संसाधन विकासाचे साधन म्हणून व्यावसायिक शिक्षणाचा विचार
२. भारतातील, विशेषतः महाराष्ट्रातील सद्यस्थिती, शिक्षणप्रणाली व प्रशिक्षण
३. शासकीय धोरणे, योजना व कार्यक्रम
४. समस्या, प्रश्न व त्यावर मात करण्यासाठी प्रयत्न
५. व्यावसायिक आणि तंत्र शिक्षणाचा प्रसार, विनियमन करणाऱ्या आणि अधिस्वीकृती देणाऱ्या संस्था

२)राष्ट्रीय कौशल्य विकास कार्यक्रम

१ राष्ट्रीय कौशल्य विकास महामंडळ
२. उद्योग संस्था भागीदारी (इंटर्नशिप आणि अॅप्रेंटिसशिप)
३. क्षेत्रनिहाय रोजगाराच्या संधी
४. एखाद्याने स्वतःचे उद्योजकशीलतेचे युनिट स्थापन करणे.

३)व्यावसायिक शिक्षण –

१. ग्रामीण भागात व्यावसायिक शिक्षण नेण्याची रणनीती
२. लहान वयात व्यावसायिक शिक्षणाचा परिचय (प्राथमिक शिक्षण वयोगटानंतर १४+)
३. सेवा क्षेत्रातील व्यावसायिक शिक्षण (अतिथ्य, रुग्णालये, पॅरामेडिकल इ.)
४. महिला सबलीकरणासाठी व्यावसायिक शिक्षण

५. व्यावसायिक शिक्षणाशी संबंधित सरकारी कार्यक्रम (अद्यावत)
६. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०१९ (एनईपी २०१९) व व्यावसायिक शिक्षण

(3) Vocational Education

1) Vocational/ Technical Education-

1) As a tool of HR development.
2) Present status, systems and training in India particularly in Maharashtra.
3) Govt. policies, schemes and programs
4) Problems, issues and efforts to overcome them.
5) Institutes involved in promoting, regulating, accrediting vocational and Technical Education.

2) National Skill Development Programme

1) NSDC (National Skill development Corporation)
2) Industry Institute Partnership (Internships and Apprenticeship)
3) Sector wise employment opportunities
4) Setting up one's own entrepreneurial unit

3) Vocational education

1) Introducting vocational education at an early age (After Primary education Age group 14+)
2) Strategies in penetrating vocational education in rural areas
3) Vocational education in Service sector (Hospitality, Hospitals, Paramedics etc.)
4) Vocational education for women empowerment
5) Government programs related to vocational education as updated.
6) Vocational education - National Policy of Education-2019 (NEP 2019)

४) आरोग्य

१)जागतिक आरोग्य संघटना (डब्ल्यूएचओ) –

१. उद्देश
२. रचना
३. कार्य आणि कार्यक्रम

२)आरोग्यविषयक पायाभूत संरचना –

१. भारतातील आरोग्यसेवा यंत्रणा
२. भारताचे आरोग्य धोरण
३. भारतातील आरोग्यविषयक महत्त्वाची आकडेवारी

३)भारतातील आरोग्यविषयक समस्या आणि मुद्दे –

१. कुपोषण
२. माता मृत्यूदर

४)भारतातील आरोग्यविषयक कार्यक्रम –

१. आरोग्याचे विविध उपक्रम

१. जननी–बाल सुरक्षा योजना

२. नॅशनल रूरल हेल्थ मिशन

३. प्रधानमंत्री स्वास्थ्य सुरक्षा योजना (पी.एम.एस.एस.वाय.)

(4) **Health**

1) World Health Organisation (WHO)

1) Objective
2) Structure
3) Functions and Programmes

2) Health Infrastructure

1) Health policy of India
2) health care system in India
3) Vital Statistics of Health in India

3) Problems and issues related to health care

1) Malnutrition
2) Maternal Mortality Ratio

4) Health Programmes

1) Various schemes and programme
2) Janani-Bal Suraksha Yojana
3) National Rural Health Mission
4) Pradhanmantri Swasthya Suraksha Yojana (PMSSY)

५) ग्रामीण विकास

१)पंचायत राज व्यवस्थेचे सक्षमीकरण

२)ग्रामीण विकासाशी संबंधीत बाबी –

१. ग्रामपंचायतीची विकासातील भूमिका

२. जमीन सुधारणा आणि विकास

३. ग्रामीण विकासात सहकारी संस्थांची भूमिका

४. ग्रामीण विकासात अंतर्भूत असणाऱ्या वित्तीय संस्था (एस.एच.जी., सूक्ष्मवित्त)

३)शेती आणि शेतकरी कल्याणविषयक विविध योजना आणि कार्यक्रम

४)ग्रामीण क्षेत्रातील पायाभूत विकास –

१. ऊर्जा

२. परिवहन
३. गृहनिर्माण
४. दळणवळण
५. ग्रामीण पाणी पुरवठा आणि स्वच्छता कार्यक्रम

५)ग्रामीण रोजगार योजना

१. राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना (NREGS)
२. मिशन अंत्योदय
३. ग्राम स्वराज्य अभियान

(5) Rural Development

1) Empowerment of Panchayat Raj System

2) Issues related to Rural Development

1) Role of Gram-panchayat in rural development
2) Land reforms and development,
3) Role of cooperative institutes in rural development
4) Financial institutes involved in rural development (Self Help Group-(SHG), Micro-finance)

3) Schemes and programmes of agriculture and farmer welfare

4) Rural infrastructure development

1) energy
2) transportation
3) housing
4) communication
5) water supply and sanitation programme

5) Rural employment schemes

1) National rural employment guarantee schemes (NREGS)
2) Mission Antodaya
3) Gram Swaraj Abhiyan

विभाग (२) : मानवी हक्क, जागतिक संघटना आणि उपेक्षितांचे विकास कार्यक्रम

१) मानवी हक्क

१)मानवी हक्काची आंतरराष्ट्रीय मानके –

१. जागतिक मानवी हक्क प्रतिज्ञापत्र (युडीएचआर १९४८)
२. लोकशाही चौकटीत मानवी हक्क आणि मानवी सभ्यतेचे पालन करण्यासाठी प्रशिक्षण देण्याची गरज

२)भारतातील मानवी हक्कविषयक बाबी –

१. युडीएचआर १९४८ चे भारताच्या संविधानातील प्रतिबिंब

२. भारतात मानवी हक्क राबविणारी आणि त्यांचे संरक्षण करणारी यंत्रणा
३. भारतातील मानवी हक्क चळवळ

३)मानवी हक्कापासून वंचित असलेल्यांच्या समस्या –

१. गरीबी
२. निरक्षरता
३. बेरोजगारी, कामगारांचे शोषण
४. सामाजिक–सांस्कृतिक–धार्मिक प्रथा
५. हिंसा व दहशतवाद, पोलीस कोठडीतील कैद्यांवरील अत्याचाराचा मुद्दा
६. भ्रष्टाचार

४)जागतिकीकरण आणि त्याचा भारतीय समाजाच्या विभिन्न क्षेत्रांवरील परिणाम

१. मानवी विकास निर्देशांक
२. बालमृत्यू प्रमाण
३. लिंग गुणोत्तर

Section II : HUMAN RIGHTS

(1) HUMAN RIGHTS

1) International human rights standards

1) Universal Declaration of Human Rights (UDHR 1948)
2) Need for training and practice of human rights and human dignity in a democratic set up.

2) Human Rights in India

1) UDHR reflection in the Indian Constitution
2) Mechanism to enforce and protect Human Rights in India
3) Human Rights Movement in India

3) Problems related to human rights deprivations such as

1) poverty
2) illiteracy
3) unemployment, exploitation of labou
4) social-culturalreligious practices
5) violence, terrorism, custodial crimes
6) corruption

4) Globalisation and its impact on different sections of Indian Society

1) Human Development Index
2) Infant Mortality Rate
3) Sex Ratio

२) बालविकास

१)समस्या व प्रश्न –

१. अर्भक मृत्यू
२. कुपोषण
३. बालकामगार
४. मुलांचे शिक्षण

२)शासकीय धोरण, कल्याणकारी योजना आणि कार्यक्रम –

१. चाईल्ड लेबर प्रोहिबिशन अँड रेग्यूलेशन अॅक्ट

२. प्रोटेक्शन ऑफ डिल्ड्रन फ्रॉम सेक्स्यूअल ऑफेन्स अॅक्ट

३. इंटीग्रेटेड चाईल्ड डेव्हलपमेंट सर्व्हिसेस (आयसीडीएस)

३)आंतरराष्ट्रीय संस्थांची भूमिका, स्वयंसेवी संघटना, अशासकीय संस्था व सामुदायिक साधने –

(2) Child Development

1) Problems and issues

1) Infant mortality
2) malnutrition
3) child labour
4) children education

2) Government policies, welfare schemes and programmes

1) Child labour (Prohibition and Regulation) Act
2) Protection of Children from Sexual Offence Act
3) Integrated Child Development Services (ICDS)

3) Role of international agencies, voluntary organizations, NGOs, community resources

३) महिला विकास

१)महिलाविषयक समस्या व प्रश्न –

१. स्त्रीपुरुष असमानता

२. महिलांविरोधी हिंसाचार

३. लिंग प्रमाण

४. स्त्री अर्भक हत्या / स्त्री भ्रूणहत्या

२)महिला विकासासाठी शासकीय धोरण, योजना आणि कार्यक्रम –

१. महिला विकास आणि महिला सक्षमीकरण,

२. अॅक्रीडीएटेड सोशल हेल्थ अॅक्टिव्हिटी (आशा.)

३)आंतरराष्ट्रीय संघटनाची कार्ये, स्वयंसेवी आणि सामुदायिक साधने –

(3) Women Development

1) Problems and issues of Women

1) Gender inequality,
2) violence against women,
3) Sex ratio,
4) Female infanticide & Female foeticide

2) Government policy, schemes and programmes

1) women development, Welfare and Empowerment
2) Accredited Social Health Activist (ASHA)

3) Role of international agencies, voluntary organizations and community resources.

४) युवकांचा विकास

१)समस्या व प्रश्न –

१. बेरोजगारी

२. असंतोष

३. अंमलीपदार्थाचे व्यसन

२)शासकीय धोरण, विकास योजना आणि कार्यक्रम –

१. नॅशनल पॉलिसी ऑन स्किल डेव्हलपमेंट अँड एंटरप्रेन्युरशिप

२. राष्ट्रीय युवा धोरण

३)आंतरराष्ट्रीय संस्था, स्वयंसेवी संघटना आणि सामुहिक साधने

(4) Youth development

1) Problems and issues

1) unemployment

2) unrest

3) drug addiction

2) Government policy - development schemes and programme

1) National Policy on Skill Development and Entrepreneurship

2) National Youth Policy

3) Role of international agencies, voluntary organization and community resources.

५) आदिवासी विकास

१)समस्या व प्रश्न –

१. कुपोषण

२. एकात्मीकरण व विकास

३. आदिवासी चळवळ

२)शासकीय धोरण, विकास योजना आणि कार्यक्रम –

१. जंगलविषयक अधिकार कायदा

३)आंतरराष्ट्रीय संस्था, स्वयंसेवी संघटना आणि सामूहिक साधने –

(5) Tribal development

1) Problems and issues

1) Malnutrition

2) Integration

3) development

2) Tribal welfare- government policy, welfare schemes and programmes

1) Forest Rights Act

3) Role of international agencies, voluntary organizations and community resources.

६) सामाजिकदृष्ट्या वंचित वर्गाचा विकास

१)समस्या व प्रश्न –

१. संधीतील असमानता

२)शासकीय धोरण, कल्याण योजना व विकास कार्यक्रम –

१. साधनसंपत्तीचे मोबिलायझेशन (संघटित करून वापर करणे)

३)आंतरराष्ट्रीय संस्था, स्वयंसेवा संघटना व सामूहिक सहभाग –

(6) Development for Socially deprived classes

1) Problems and issues

1) Inequality in opportunity

2) Government Policy, welfare schemes and development programs

1) Resource mobilisation

3) Role of international agencies, Voluntary Organisations and Community participation.

७) वयोवृद्ध लोकांचे कल्याण

१) समस्या व प्रश्न

२) शासकीय धोरण – कल्याण योजना व कार्यक्रम

३) विकासविषयक कार्यक्रमांमध्ये ज्येष्ठांच्या सेवांचे उपयोजन

४) आंतरराष्ट्रीय संस्था, स्वयंसेवी संघटना यांची भूमिका आणि वयोवृध्दांच्या विकासासाठी सामूहिक सहभाग

(7) Welfare for aged People

1) Problems and issues

2) Government Policy - welfare schemes and programs

3) Utilisation of their services in developmental activities.

3) Role of international agencies, Voluntary Organisations and Community participation for their development.

८) कामगार कल्याण

१)समस्या व प्रश्न –

१. कामाची स्थिती

२. मजुरी

३. आरोग्य

४. संघटित व असंघटित क्षेत्रांशी संबंधित समस्या

२)शासकीय धोरण, कल्याण योजना व कार्यक्रम –

३)आंतरराष्ट्रीय संस्था, समाज व स्वयंसेवी संघटना –

(8) Labour Welfare

1) Problems and issues related to organised and unorganised sectors

1) working conditions

2) wages

3) health and problems

2) Government Policy, welfare schemes and programs
3) Role of international agencies, community and Voluntary Organisations.

९) विकलांग व्यक्तीचे कल्याण

१)समस्या व व प्रश्न –

१. शैक्षणिक संधीधील असमानता
२. रोजगाराच्या संधीमधील असमानता

२)शासकीय धोरण, कल्याण योजना व कार्यक्रम –

१. रोजगार व पुनर्वसन

३)आंतरराष्ट्रीय संस्था, स्वयंसेवी संघटना यांची भूमिका–

(9) Welfare of disabled persons

1) Problems and issues

1) inequality in educational opportunity .
2) inequality in employment opportunity .

2) Government Policy

1) welfare schemes and programs

3) Role of international agencies, Voluntary Organisations in employment and rehabilitation.

१०) लोकांचे पुनर्वसन

१) विकास प्रकल्प व नैसर्गिक आपत्ती यामुळे बाधित लोक
२) पुनर्वसनाचे कार्यतंत्र धोरण व कार्यक्रम – कायदेविषयक तरतुदी
३) पुनर्वसनाच्या निरनिराळ्या पैलूंचा विचार – आर्थिक, सांस्कृतिक , सामाजिक व मानसशास्त्रीय

(10) People's Rehabilitations

1) People affected by Development projects and Natural Calamities
2) Strategy and programs - Legal Provisions
3) Consideration of different aspects like economic, cultural, social, psychological etc.

११) आंतरराष्ट्रीय व प्रादेशिक संघटना

१) संयुक्त राष्ट्रे आणि तिची विशेषीकृत अभिकरणे
२) ॲपेक APEC
३) आशियान ASEAN
४) ब्रिक्स BRICS
५) कॉमनवेल्थ (राष्ट्रकूल) Commonwealth of Nations
६) युरोपियन युनियन European Union
७) आंतरराष्ट्रीय न्यायालय ICJ
८) आंतरराष्ट्रीय कामगार संघटना ILO
९) नॅफ्टा NAFTA

१०) अलिप्त राष्ट्र चळवळ NAM
११) आफ्रिकन युनियन OAU
१२) ओपेक OPEC
१३) प्रादेशिक व्यापक भागीदारी RCEP
१४) सार्क SAARC
१५) सॅफ्टा SAFTA
१६) संयुक्त राष्ट्र मानवधिकार परिषद UNCHR
१७) संयुक्त राष्ट्रांचे निर्वासितासाठी हायकमिशनर UNHRC
१८) अंक्टांड UNCTAD
१९) युएनडीपी UNDP
२०) युनेस्को UNESCO
२१) युनिसेफ UNICEF

(11) International and Regional Organisations

1) United Nations and its specialised agencies
2) APEC
3) ASEAN
4) BRICS
5) Commonwealth of Nations
6) European Union
7) ICJ
8) ILO
9) NAFTA
10) NAM
11) OAU
12) OPEC
13) RCEP
14) SAARC
15) SAFTA
16) UNCHR
17) UNCTAD
18) UNDP
19) UNESCO
20) UNHRC
21) UNICEF

१२) ग्राहक संरक्षण अधिनियम २०१९

१)ग्राहक संरक्षण अधिनियम २०१९

२. व्याख्या
३. उद्दिष्ट
१. ठळक वैशिष्ट्ये

२)ग्राहकांचे हक्क - ग्राहक कल्याण निधी

३)ग्राहक विवाद व निवारण यंत्रणा -

१. निरनिराळे प्रकार, अधिकार व कार्ये
२. कार्यक्षेत्र/अधिकार क्षेत्र
३. अपिल

(12) Consumer Protection Act 2019

1) Consumer Protection Act 2019

1) Definitions
2) Objects
3) Salient features of the existing act

2) Rights of consumers

3) Consumer disputes and redressal machinery-

1) Different kinds of Forums - Powers, functions,
2) Jurisdiction and procedures
3) Appeals.

१३) मूल्ये, नितीतत्त्वे आणि प्रमाणके

* **विविध औपचारिक व अनौपचारिक संस्थांमार्फत सामाजिक मानके, मूल्ये व नितीतत्त्वाची जोपासना –**

१. सामाजिक मानके, मूल्ये व नितीतत्त्वे –
२. सामाजीकरण
३. कुटुंब
४. धर्म
५. शिक्षण
६. प्रसारमाध्यमे

(13) Values, Ethics and Norms

- Fostering of social norms, Socialisation, values and ethics through formal and informal agencies such as

1) Social norms, Values and ethics
2) Socialisation
3) Family
4) Religion
5) Education
6) Media

१) मानव संसाधन विकासाचे वसामाजिक बदलाचे साधन म्हणून शिक्षणाचा विचार

१) समाजशास्त्रीय दृष्टिकोनातून शिक्षणाचे कार्य काय ? योग्य पर्याय निवडा.

a) चांगल्या परंपरांचा स्वीकार करणे. b) रचनात्मक व विधायक कार्य करणे.

c) समाज नियंत्रण साधणे. d) सामाजिक परिवर्तन घडवून आणणे.

पर्यायी उत्तरे :

१) फक्त विधान (d) योग्य आहे. २) फक्त विधाने (a) व (b) बरोबर आहेत.

३) फक्त विधाने (a), (b) व (c) बरोबर आहेत. ४) सर्व विधाने बरोबर आहेत.

२) 'शिक्षण' या शब्दाला लॅटिन भाषेतील मूळ शब्द या अर्थाचा आहे.

१) वृद्धीस मदत करणे. २) बाहेर काढणे व प्रशिक्षण देणे.

३) व्यक्तीचा विकास करणे. ४) व्यक्तीस अर्थार्जनास मदत करणे.

३) 'शिक्षण म्हणजे शरीर, मन व आत्मा या त्रयीमध्ये जे सुप्त उत्तमत्व आहे त्याचा सर्वांगीण विकास' असे कोणी म्हटले आहे ?

१) स्वामी विवेकानंद २) म. गांधी ३) रविंद्रनाथ टागोर ४) विनोबा भावे

४) ''मुलाला शिक्षित केल्याने एक व्यक्ती शिक्षित होते; परंतु मुलीच्या शिक्षणामुळे संपूर्ण कुटुंब शिक्षित होते.'' हे विधान कोणी केले ?

१) पंडित नेहरू २) महात्मा गांधी ३) महर्षी धोंडो केशव कर्वे ४) स्वामी विवेकानंद

५)

स्तंभ I	*स्तंभ II*
अ) विवेकानंद	I. मानवी व्यक्तिमत्त्वाचा सर्वांगीण विकास
ब) गांधीजी	II. 'कर्म' सिद्धान्त हा अविभाज्य घटक
क) वेदान्त व बुद्धवाद	III. कोणत्याही पुस्तकापेक्षा बालक महत्त्वाचे आहे.
ड) टागोर	IV. योगा एक शिक्षणाची पद्धत

खालीलपैकी कोणत्या पर्यायात अचूक जोड्या जुळविल्या आहेत ?

	अ	**ब**	**क**	**ड**
१)	I	II	III	IV
२)	IV	III	II	I
३)	IV	I	II	III
४)	II	IV	I	III

६) ओडीएलच्या जोडलेल्या तत्त्वज्ञानांतर्गत शिक्षण हे ...... आहे.

१) मानवाधिकार २) दर्जा ३) राष्ट्रीय विकास ४) यापैकी नाही

७) कोठारी आयोगाने आर्थिक वाढीला योगदान देणाऱ्या घटकामध्ये मानवी संसाधनातील गुंतवणूक या अर्थाने कोणत्या घटकाला महत्त्वाचे मानले आहे ?

a) पुरेसे भांडवल b) तंत्रज्ञान व कौशल्य c) शिक्षण d) सक्षम कामगार वर्ग

वरीलपैकी कोणते/कोणती विधान/ने **बरोबर** आहे/त?

१) (a) आणि (c) फक्त २) (b) आणि (d) फक्त ३) (c) फक्त ४) (a), (c) आणि (d) फक्त

शिक्षणाचा इतिहास

१) भारतात पहिली शिक्षक प्रशिक्षण शाळा ...... येथे स्थापन झाली.

१) सेरामपूर २) पुणे ३) मुंबई ४) मद्रास

२) अ) महाराष्ट्रात आधुनिक शिक्षणाची सुरुवात मिशनऱ्यांनी अठराव्या शतकात केली.

ब) इ.स. १८२१ साली सरकारने पुण्याला संस्कृत कॉलेज स्थापन केले.

क) संस्कृत कॉलेजचेच नाव पुढे डेक्कन कॉलेज झाले.

वरीलपैकी कोणती विधाने खरी आहेत?

१) फक्त अ २) फक्त अ आणि ब ३) अ, ब आणि क ४) कोणतेही नाही

३) कोणते 'अत्रैय' अरण्यक शी संबंधित आहे?

a) विद्यार्थी मैदानावर (जमिनीवर) बसला पाहिजे.

b) विद्यार्थी अध्ययनादरम्यान मागेही राहणार नाही आणि पुढेही जाणार नाही.

c) विद्यार्थ्यांने अंगभर खूप वस्त्र परिधान करू नये.

पर्यायी उत्तरे –

१) (a) २) (b) ३) (c) ४) वरील सर्व

४) भारतातील इंग्रजी शिक्षणाची सनद म्हणून ...... याला संबोधले जाते.

१) वुडचा खलिता २) मेकॉले इतिवृत्तांत ३) लॉर्ड कर्झन यांचा ठराव ४) हंटर यांची शिफारस

५) ...... ने १८८५ मध्ये राजकीय सजगतेद्वारा समाज आणि शिक्षणातील जागृती पुढे नेली.

१) मुस्लीम लीग २) इंडियन नॅशनल कॉंग्रेस ३) कोठारी कमिशन ४) नवीन शिक्षण धोरण

आरोग्य : अभ्यासक्रमात नमूद विषय आणि उपविषय

१) जागतिक आरोग्य संघटना (डब्ल्यूएचओ)

२) आरोग्यविषयक पायाभूत संरचना

३) भारतातील आरोग्यविषयक समस्या आणि मुद्दे

४) भारतातील आरोग्यविषयक कार्यक्रम (४)

१)जागतिक आरोग्य संघटना (डब्ल्यूएचओ) –

१. उद्देश

२. रचना

३. कार्य आणि कार्यक्रम

२)आरोग्यविषयक पायाभूत संरचना –

१. भारतातील आरोग्यसेवा यंत्रणा

२. भारताचे आरोग्य धोरण

३. भारतातील आरोग्यविषयक महत्त्वाची आकडेवारी

३)भारतातील आरोग्यविषयक समस्या आणि मुद्दे –

१. कुपोषण

२. माता मृत्यूदर

४)भारतातील आरोग्यविषयक कार्यक्रम –

१. आरोग्याचे विविध उपक्रम

१. जननी–बाल सुरक्षा योजना

२.	नॅशनल रूरल हेल्थ मिशन
३.	प्रधानमंत्री स्वास्थ्य सुरक्षा योजना (पी.एम.एस.एस.वाय.)

* 'आरोग्य' हा मानव संसाधनाच्या विकासातील एक महत्त्वपूर्ण घटक असून, 'सर्वांगीण आरोग्य' मानव साधनसंपत्तीच्या विकासासाठी महत्त्वपूर्ण ठरते.
* मानव विकास अहवालाद्वारे 'मानव विकास निर्देशांक' मापन करताना आरोग्यविषयक आकडेवारी विचारात घेतात. आरोग्य विकाससंदर्भात सर्व पंचवार्षिक योजनांमध्ये अनेक कार्यक्रम हाती घेण्यात आले असून, दहाव्या व अकराव्या पंचवार्षिक उद्दिष्टांमध्ये आरोग्यविषयक मानकांचा समावेश करण्यात आला. राष्ट्रीय आरोग्य धोरण–२००२ नुसार संपूर्ण लोकसंख्येला विकेंद्रित सार्वजनिक आरोग्य सुविधा उपलब्ध करण्यावर भर दिला जात आहे त्यासाठी आरोग्यविषयक पायाभूत संरचना उभारणी करुन सध्याच्या आरोग्यविषयक पायाभूत संरचनांचे आधुनिकीकरण करण्यात येत आहे. शासनाद्वारे विविध स्तरांवरून आरोग्य सुविधा उपलब्ध करण्याचे प्रयत्न होत असले तरी अजूनही आरोग्यविषयक पायाभूत संरचना लोकसंख्येचा विचार करता अपुरी आहे. आरोग्यवि सुविधांच्या उपलब्धतेमध्ये ग्रामीण–शहरी असमतोल जास्त प्रमाणात आहे. ग्रामीण भागातील आरोग्य सुविधांची उपलब्धता व गुणवत्ता तुलनेने असमाधानकारक आहे. दुर्गम भागातील आरोग्यविषयक प्रश्न अधिक तीव्र आहेत.
* भारतातील आरोग्यसुविधा सुधारण्यासाठी २००५ मध्ये सुरू झालेला राष्ट्रीय ग्रामीण आरोग्य कार्यक्रमाची व्याप्ती मोठी असून त्यातील उद्दिष्टांची माहिती संकलित करावी. मान्यताप्राप्त सामाजिक आरोग्य स्वयंसेवक, आयुष (AYUSH) यांसारख्या यंत्रणांचा अभ्यास करावा. जननी सुरक्षा योजना व जननी बाल सुरक्षा कार्यक्रमातील महत्त्वपूर्ण सुविधा व उद्दिष्टे यावर भर द्यावा. माता–बाल आरोग्यासंदर्भातील १ जून २०११ रोजी सुरू आलेल्या जननी बाल सुरक्षा कार्यक्रमाचे यश व त्यामधील महत्त्वपूर्ण बदलांचा वेध घ्यावा.
* राष्ट्रीय कीटकजन्य रोग नियंत्रण कार्यक्रम हा आरोग्य कार्यक्रमातील महत्त्वाच्या टप्पा असून मलेरिया, फायलेरिया, काला आजार, डेंग्यू, जपानीज इनसिफॅलिटीस, चिकुनगुन्या यांसारख्या आजारांच्या नियंत्रणासाठी शासनाने आखलेल्या कार्यक्रमाचे स्वरूप, उद्दिष्टे व सद्य:स्थिती यासंदर्भातील माहिती अभ्यासावी. राष्ट्रीय क्षयरोग नियंत्रण कार्यक्रम, राष्ट्रीय कुष्ठरोग निर्मूलन कार्यक्रम यांसारख्या कार्यक्रमावर भर द्यावा.
* भारताच्या आरोग्यविषयक सद्य:स्थितीसंदर्भातील शासकीय स्तरावरून आणि स्वयंसेवी संस्थांमार्फत अनेक सर्वेक्षणे व अहवाल प्रसिद्ध होतात. त्या अहवालांद्वारे भारतातील आरोग्यविषयक समस्या व आरोग्यविषयक कार्यक्रमातील यश व त्रुटी यांची माहिती मिळवावी. यासाठी वृत्तपत्रांचे व मासिकांचे वाचन लाभदायक ठरते.
* सर्वांगीण आरोग्यासाठी आरोग्यसुविधांबरोबरच स्वच्छता व स्वच्छ पेयजल उपलब्धता आवश्यक ठरते. भारतातील अनेक आरोग्यविषयक समस्या अस्वच्छतेशी व दूषित पाण्याशी निगडित आहेत. यासंदर्भात अनेक कार्यक्रम सुरु असून, अकराव्या पंचवार्षिक योजनेमध्ये सर्वांना स्वच्छ पिण्याच्या पाण्याची उपलब्धता हे महत्त्वाचे उद्दिष्ट समाविष्ट होते.
* 'सुपोषण' हा भारताच्या आरोग्यविषयक कार्यक्रमातील महत्त्वाचा भाग आहे. १९७५ मध्ये सुरू झालेल्या एकात्मिक बालविकास कार्यक्रम (ICDS) त्यादृष्टीने खूपच महत्त्वाचा असून ६ वर्षांपेक्षा कमी वयोगटातील बालकांच्या सुपोषण व आरोग्यविषयक विकासासाठी हा कार्यक्रम अत्यंत प्रभावी ठरला आहे. या कार्यक्रमाची उद्दिष्टे, मानके व अंमलबजावणी करणाऱ्या यंत्रणा यावर भर द्यावा. अंगणवाडी केंद्रे व शासनाद्वारे त्यासंदर्भातील सद्य:स्थितीतील तरतुदी यावर भर द्यावा. मध्यान्ह भोजन कार्यक्रमाचे स्वरूप व उद्दिष्टे यांची माहिती अभ्यासावी.
* जागतिक आरोग्य संघटनेची उद्दिष्टे, रचना, कार्ये आणि कार्यक्रम यांचा अभ्यास या घटकाअंतर्गत समाविष्ट असून, या सर्व बाबींची नेमकी तयारी करण्यासाठी जागतिक आरोग्य संघटनेची वेबसाइट फायदेशीर ठरते. वेबसाइटवरील महत्त्वाची माहिती संकलित करताना परीक्षेच्या वस्तुनिष्ठ बहुपर्यायी स्वरूपाकडे लक्ष द्यावे. विविध आरोग्यविषयक निर्देशांकासंदर्भात जागतिक आरोग्य संघटनेने मानके निश्चित केली आहेत. या आरोग्यविषयक

मानकांचा प्रभाव भारतातील आरोग्यविषयक धोरणांवर व आरोग्यविषयक कार्यक्रमांच्या मूल्यमापनावर पडतो. जागतिक आरोग्य संघटनेने निश्चित केलेली मानके व भारतातील आरोग्यविषयक प्रगती यांचे तुलनात्मक आकलन करावे.

* जागतिक स्तरावर पसरणाऱ्या संसर्गजन्य आजारांसंदर्भात जागतिक आरोग्य संघटना महत्त्वाची जबाबदारी पार पाडते. जागतिक आरोग्य संघटनेद्वारे त्यासंदर्भात समन्वय राखण्याचे महत्त्वाचे कार्य केले जाते. आरोग्यविषयक सर्व कार्यक्रमांच्या माहितीची सुटसुटीत तक्त्यांमध्ये मांडणी केल्यास अधिक परिणामकारकरीत्या हा घटक अभ्यासणे शक्य होते.

१) भारतातील लोकसंख्येची सद्यस्थिती

जनगणना

१) २०११ च्या जनगणनेचे घोषवाक्य कोणते ?

१) लोकाभिमुख   २) आपली जनगणना, आपले भवितव्य

३) शिक्षणाभिमुख   ४) समुदायाभिमुख

२) पुढील (a), (b), (c) विधानांचा व त्यांच्या (p), (q), (r) कारणांचा विचार करा :

a) आसाम राज्याकरता १९८१ चे लोकसंख्या आकडे इंटरपोलेशनने ओढले गेले.

b) १९९१ चे जम्मू व काश्मीरचे लोकसंख्या आकडे इंटरपोलेशनने ओढले गेले.

c) मणिपूर राज्याच्या सेनापती जिल्ह्यातील माओमाराम, पाओ माता व पुरळ उपविभागाकरिता २००१ चे लोकसंख्या आकडे अंदाजित होते.

p) आसामामधील खळबळीमुळे १९८१ मध्ये जनगणना होऊ शकली नाही.

q) प्रशासकीय व तांत्रिक कारणास्तव जम्मू व काश्मीरचे १९९१ चे लोकसंख्या आकडे खारीज करावे लागले.

r) सदरील उपविभागातील खळबळीमुळे २००१ ची जनगणना होऊ शकली नाही.

विधाने (a), (b), (c) बरोबर आहेत. कोणती कारणे त्या त्या विधानाकरिता योग्य आहेत?

१) (p) नाही व (q) नाही   २) (q) नाही व (r) नाही

३) (p) नाही व (r) नाही   ४) कोणतेही बरोबर नाही

भारतीय लोकसंख्येचे संख्यात्मक स्वरूप

(१) आकारमान

१) पुढीलपैकी न्यून लोकसंख्या असलेला देश कोणता?

१) जपान   २) भारत   ३) चीन   ४) बांगला देश

२) २०११ जनगणनेच्या आधारे भारतात सर्वात जास्त लोकवस्ती असलेल्या जिल्ह्याचे नाव काय ?

१) दिंडीगुल   २) २४ परगणा   ३) दरभंगा   ४) ठाणे

३) पुढील कोणते विधान अयोग्य आहे?

१) भारत आकारात यु. एस. ए. च्या दोन पंचमांश आहे परंतु भारताची लोकसंख्या यु. एस. ए. व यु. एस. एस. आर. च्या एकत्र लोकसंख्येच्या अडीच पट आहे.

२) भारत प्रतिवर्षी आपल्या लोकसंख्येत एक ऑस्ट्रेलिया जोडत आहे.

३) भारताची लोकसंख्या आफ्रिका व लॅटिन अमेरिकेतील ५५ देशांच्या एकत्र लोकसंख्येएवढी आहे.

४) भारतात आज प्रत्येक मिनिटाला ७४ मुले जन्मतात.

(२) वृध्दी व वृद्धीदर

१) भारतीय जनगणना अहवालाने (२००१) २० व्या शतकातील लोकसंख्या वाढीचे गतीचे चार टप्प्यांमध्ये वर्गीकरण केलेले आहे. काळ व टप्पा यात योग्य जोड्या जुळवा.

a) १९०१ – १९२१	i) अतिवाढीची भिती घालविली
b) १९२१ – १९५१	ii) लोकसंख्येची मंद वाढ
c) १९५१ – १९८१	iii) स्थिर वाढ
d) १९८१ – २००१	iv) वेगवान वाढ

१) जागतिक मानवी हक्क प्रतिज्ञापत्र (युडीएचआर १९४८)

१) जागतिक मानवी हक्क प्रतिज्ञापत्राच्या कोणत्या अनुच्छेदात कुणालाही मनमानी पद्धतीने अटक, स्थानबद्ध किंवा हद्दपार केले जाणार नाही असे म्हटले आहे?

१) अनुच्छेद ९ २) अनुच्छेद ७ ३) अनुच्छेद १० ४) अनुच्छेद ११

२) मानवी हक्कांच्या वैश्विक जाहीरनाम्यासंदर्भात योग्य जोड्या जुळवा.

a) प्रत्येक व्यक्ती जन्मतः स्वतंत्र व समान आहे.	i) कलम १२
b) प्रत्येकास खाजगीपणा जपण्याचा अधिकार आहे.	ii) कलम १
c) प्रत्येकास राजकारणात सहभागी होण्याचा अधिकार आहे.	iii) कलम ३
d) प्रत्येकास जीविताचा अधिकार आहे.	iv) कलम २१

	(a)	(b)	(c)	(d)
१)	(i)	(ii)	(iii)	(iv)
२)	(ii)	(i)	(iv)	(iii)
३)	(ii)	(iv)	(i)	(iii)
४)	(iv)	(i)	(iii)	(ii)

३) जागतिक मानव अधिकारांच्या जाहीरनाम्यात 'मातृत्व आणि बालपणासाठी विशेष काळजी आणि सहाय्याची' तरतूद ...... मध्ये करण्यात आली आहे.

१) अनुच्छेद क्र. २ २) अनुच्छेद क्र. १० ३) अनुच्छेद क्र. २५ ४) अनुच्छेद क्र. ३०

४) जोड्या लावा. (मानवी हक्काचा जागतिक जाहीरनामा –UDHR)

A	B
a) राष्ट्रीयतेचा अधिकार	i) अनुच्छेद २४
b) संपत्तीचा अधिकार	ii) अनुच्छेद १५
c) काम करण्याचा अधिकार	iii) अनुच्छेद २३
d) विश्रांतीचा अधिकार	iv) अनुच्छेद १७

	(a)	(b)	(c)	(d)
१)	(i)	(ii)	(iii)	(iv)
२)	(ii)	(iv)	(iii)	(i)
३)	(ii)	(iv)	(i)	(iii)
४)	(iv)	(iii)	(ii)	(i)

५) जागतिक मानवी हक्क प्रतिज्ञापत्रा बाबत खालील विधाने विचारात घ्या.

a) या प्रतिज्ञापत्रात ३० कलमे आहेत.

b) कलम एक आणि दोन मध्ये आर्थिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक हक्क दिले आहेत.

c) कलम ३ ते २१ मध्ये नागरी आणि राजकीय हक्क दिले आहेत.
वरीलपैकी कोणते विधान/ने बरोबर आहे/त ?
१) फक्त (c) २) (a) आणि (b) ३) (a), (b) आणि (c) ४) (a) आणि (c)

६) जागतिक मानवी हक्क घोषणापत्राच्या अनुच्छेद ११ मध्ये कोणती आधारभूत तत्त्वे समाविष्ट आहेत?
a) निष्पापाचे अनुमान
b) संरक्षण करण्याचा अधिकार
c) सार्वजनिक सुनावणीचा अधिकार
d) कायद्याचा पूर्वलक्षीपणा
पर्यायी उत्तरे :
१) फक्त (a), (b), (c) २) फक्त (b), (c), (d) ३) फक्त (a), (c), (d) ४) फक्त (a), (b), (d)

७) जागतिक मानवी हक्काच्या जाहीरनाम्यातील पहिल्या कलमात खालीलपैकी कशाचा समावेश आहे?
a) सर्व मानव जन्मताच प्रतिष्ठा व हक्कांमध्ये स्वतंत्र आणि समान आहेत.
b) कोणत्याही बाबतीत भेदभाव न करता सर्व मानवास समान अधिकार व स्वातंत्र्य आहे.
c) प्रत्येकास जीवित स्वातंत्र्य आणि संरक्षणाचा हक्क आहे.
d) प्रत्येकास गुलामगिरी व दास्यप्रथा प्रतिबंधाचा हक्क आहे.
वरीलपैकी कोणते/ती विधान/ने **बरोबर** आहे/त?
१) फक्त (a) २) (b) आणि (c) ३) (b) आणि (d) ४) (c) आणि (d)

८) खालीलपैकी कोणती विधाने **सत्य** आहेत?
a) १० डिसेंबर १९४८ रोजी संयुक्त राष्ट्रांच्या महासभेकडून मानवी हक्कांचा वैश्विक जाहीरनामा स्वीकारण्यात आला जो सदस्य संबोधून आहे.
b) मानवी हक्कांचा वैश्विक जाहीरनामा सर्व सदस्य राष्ट्रांना बंधनकारक आहे.
पर्यायी उत्तरे –
१) फक्त (a) २) फक्त (b) ३) दोन्ही नाही ४) दोन्ही

९) खालील मुद्यांचा विचार करा:
a) मानवी हक्कांच्या जागतिक जाहीरनाम्यात एकूण ३० कलमे आहेत.
b) कलम पाचनुसार सर्वांना जीविताचा, स्वातंत्र्याचा आणि सुरक्षिततेचा अधिकार आहे.
पर्यायी उत्तरे :
१) (a) आणि (b) बरोबर आहेत.
२) (a) आणि (b) दोन्ही चूक आहेत.
३) (a) आणि (b) चूक आहेत.
४) (b) बरोबर (a) चूक आहे.

१०) मानवी अधिकाऱ्याच्या सार्वत्रिक जाहीरनाम्या (UDHR) विषयी पुढीलपैकी कोणते विधान अयोग्य आहे?
१) हा जाहीरनामा १९४८ साली घोषित झाला.
२) या जाहीरनाम्यात गटांच्या अधिकारांचा समावेश आहे.
३) या जाहीरनाम्याचा १९४८ साली संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या आमसभेने स्वीकार केला.
४) जाहीरनाम्याचा कलम क्र. ३ ते २१ मध्ये नागरी आणि राजकीय अधिकारांचा समावेश आहे.

११) पुढीलपैकी कोणत्या अधिकाराचा समावेश जागतिक मानवाधिकाराच्या जाहीरनाम्यात करण्यात आलेला **नाही**?
१) स्व मालमत्ता बाळगण्याचा अधिकार
२) शांततापूर्वक एकत्र जमण्याचा आणि संघटित होण्याचा अधिकार
३) स्वतःच्या देशातील शासनात सहभागी होण्याचा अधिकार
४) निरोगी पर्यावरणाचा अधिकार

१२) २०१६ सालच्या आंतरराष्ट्रीय मानव अधिकार दिनाचे घोषवाक्य काय होते?
१) कोणाच्यातरी अधिकारासाठी आज उभे राहू या.
२) आमचे अधिकार आमचे स्वातंत्र्य नेहमीच.
३) प्रत्येक दिवस हा मानव अधिकाराचा दिवस आहे.
४) माझा आवाज मोजला जातो.

आंतरराष्ट्रीय व प्रादेशिक संघटना : अभ्यासक्रमात नमूद विषय आणि उपविषय

१) संयुक्त राष्ट्रे आणि तिची विशेषीकृत अभिकरणे
२) ॲपेक APEC
३) आशियान ASEAN
४) ब्रिक्स BRICS
५) कॉमनवेल्थ (राष्ट्रकूल) Commonwealth of Nations
६) युरोपियन युनियन European Union
७) आंतरराष्ट्रीय न्यायालय ICJ
८) आंतरराष्ट्रीय कामगार संघटना ILO
९) नॅफ्टा NAFTA
१०) अलिप्त राष्ट्र चळवळ NAM
११) आफ्रिकन युनियन OAU
१२) ओपेक OPEC
१३) प्रादेशिक व्यापक भागीदारी RCEP
१४) सार्क SAARC
१५) सॅफ्टा SAFTA
१६) संयुक्त राष्ट्र मानवधिकार परिषद UNCHR
१७) संयुक्त राष्ट्रांचे निर्वासितासाठी हायकमिशनर UNHRC
१८) अंक्टांड UNCTAD
१९) युएनडीपी UNDP
२०) युनेस्को UNESCO
२१) युनिसेफ UNICEF

येथे मानवी हक्कांशी संबंधित कार्यरत यंत्रणांमध्ये प्रामुख्याने संयुक्त राष्ट्रे व तिच्या विविध उपांगांचा अभ्यास करताना UNCTAD, UNDP, ICJ, ILO, UNICEF, UNESCO, UNCHR इत्यादी संस्थांवर लक्ष केंद्रित करावे.

यापैकी काही प्रादेशिक संघटना प्रभावी झाल्या आहेत, त्यांचा अभ्यास करावा. अशा प्रादेशिक संघटनांमध्ये युरोपियन संघ, ॲपेक, आसियान, ओपेक, ओएयू, सार्क, नाम आणि कॉमनवेल्थ ऑफ नेशन्स याचा समावेश आहे. या संघटनांची निर्मिती, उद्देश, कार्यक्षेत्र, तिची सदस्य राष्ट्रे, त्यांच्या बैठका/परिषदा, महत्त्वाचे ठराव, पार पाडलेल्या विविध भूमिका वगैरे गोष्टी विचारात घ्याव्यात.

ग्रामीण विकास : अभ्यासक्रमात नमूद विषय आणि उपविषय

१) पंचायत राज व्यवस्थेचे सक्षमीकरण
२) ग्रामीण विकासाशी संबंधीत बाबी
३) शेती आणि शेतकरी कल्याण
४) ग्रामीण क्षेत्रातील पायाभूत विकास
५) ग्रामीण रोजगार योजना

* भारताची ७०% लोकसंख्या ग्रामीण भागात राहते. ग्रामीण भागाच्या विकासावर खऱ्या अर्थाने भारताचा आर्थिक व सामाजिक विकास अवलंबून आहे. ग्रामीण विकासावर पहिल्या पंचवार्षिक योजनेपासून भर दिला असला तरी अजूनही ग्रामीण पायाभूत संरचना विकासाची प्रगती अपेक्षित प्रमाणात झालेली नाही. ग्रामीण विकासाच्या अनेक योजनांची व कार्यक्रमांची शासनाद्वारे अंमलबजावणी करण्यात येत असून भारत निर्माण योजना आणि महात्मा गांधी राष्ट्रीय रोजगार हमी योजना ग्रामीण विकासाच्या दृष्टीने महत्त्वाच्या योजना आहेत.
* 'भारत निर्माण योजना' ही ग्रामीण पायाभूत संरचना विकासाच्या दृष्टीने अत्यंत प्रभावी योजना असून ग्रामीण गृहनिर्माण, जलसिंचन, स्वच्छ पिण्याचे पाणी, ग्रामीण रस्ते, विद्युत पुरवठा व ग्रामीण दूरध्वनी यांसारख्या सर्वांगीण ग्रामीण विकासासाठी ६ मूलभूत सुविधांचा समावेश त्यात आहे. शासनाद्वारे भारत निर्माण योजनेसाठी मोठ्या प्रमाणात आर्थिक तरतूद करण्यात येते.
* ग्रामीण पायाभूत संरचना विकासासाठीच्या इंदिरा आवास योजना, पंतप्रधान ग्रामसडक योजना, राष्ट्रीय ग्रामीण स्वच्छ पिण्याचे पाणी कार्यक्रम, संपूर्ण स्वच्छता अभियान या कार्यक्रमांच्या महत्त्वाच्या तरतुदींचा अभ्यास करावा. महाराष्ट्र सुजल निर्मल अभियान, जलस्वराज्य योजना या महाराष्ट्रातील ग्रामीण विकास कार्यक्रमांचा अभ्यास करावा.
* महात्मा गांधी ग्रामीण रोजगार हमी योजना हा भारतातील ग्रामीण रोजगार निर्मितीसाठी अत्यंत महत्त्वाचा कार्यक्रम असून या कार्यक्रमाची अंमलबजावणी २ फेब्रुवारी २००६ पासून होत आहे. या रोजगारनिर्मिती कार्यक्रमांतर्गत प्रत्येक कुटुंबातील एका प्रौढ व्यक्तीला किमान १०० दिवसांच्या रोजगाराची हमी दिली आहे. ग्रामीण विकासाचा हा अत्यंत महत्त्वपूर्ण टप्पा असून या कार्यक्रमाची सविस्तर माहिती केंद्रीय ग्रामीण विकास मंत्रालयाच्या वेबसाइटवर उपलब्ध होते, त्याचा अभ्यास करावा.
* पंचायत राज संस्थांचे सक्षमीकरण ग्रामीण विकासाच्या कार्यक्रमाच्या आखणीसाठी व कार्यक्षम अंमलबजावणीसाठी खूपच महत्त्वपूर्ण असून पंचायतराज संस्थांच्या सक्षमीकरणाच्या विविध टप्प्यांचा अभ्यास करावा. ग्रामपंचायत, पंचायत समिती व जिल्हा परिषद ही त्रिस्तरीय रचना, ग्रामसभा, ग्रामसभेची रचना, त्यासंदर्भातील सध्याच्या तरतुदी यांचा अभ्यास करावा.
* पंचायत राज सक्षमीकरणाशी निगडित सद्यःस्थितीतील महत्त्वपूर्ण घडामोडी लक्षात ठेवाव्यात. ग्रामीण विकासात जमीन सुधारणा व विकास महत्त्वाचा मुद्दा आहे. जमीन सुधारणा कार्यक्रमांची नेमकी माहिती मिळवावी. तसेच सहकार चळवळीची ग्रामीण विकासामध्ये महत्त्वपूर्ण भूमिका असून सहकारी संस्थांची रचना आणि भूमिका यांचे आकलन त्यादृष्टीने अधिक महत्त्वाचे ठरते. त्रिस्तरीय सहकारी पतपुरवठा रचना आणि त्यांची भूमिकाही अभ्यासावी.
* ग्रामीण विकासाशी निगडित पुढील विविध वित्तीय संस्थांचा अभ्यास करावा – नाबार्ड, प्रादेशिक ग्रामीण बँका, अग्रणी बँका यांची रचना आणि कार्यपद्धती, ग्रामीण पायाभूत संरचना विकास निधी, किसान क्रेडिट कार्ड योजना, राष्ट्रीय कृषी विमा योजना, सेवा क्षेत्र दृष्टिकोन यांसारख्या योजनांच्या महत्त्वाच्या तरतुदी आणि टप्पे.
* सूक्ष्मवित्त पुरवठा व बचतगट यांसारखे विकसित होणाऱ्या उपक्रमांची माहिती संकलित करावी. ग्रामीण पतपुरवठा विस्तारण्यासंदर्भात शासनाद्वारे राबविलेल्या विविध महत्त्वपूर्ण कार्यक्रमांचा अद्ययावत संदर्भासह अभ्यास करावा. कृषी पतपुरवठा विस्तारासाठी शासनाद्वारे ठरविण्यात आलेल्या उद्दिष्टांची माहिती द्यावी. केंद्र शासनाच्या व राज्य शासनाच्या अर्थसंकल्पांच्या आधारे संकलित करावी.
* ग्रामीण विकासामध्ये कार्यरत असणाऱ्या विविध यंत्रणांची रचना व कार्यपद्धतींचा अभ्यास करावा. पंचवार्षिक योजनांमध्ये ग्रामीण विकासासाठी असलेल्या कार्यक्रमांचे आकलन करावे. विशेषतः दहाव्या, अकराव्या पंचवार्षिक योजनेतील ग्रामीण विकाससंदर्भातील तरतुदींवर अधिक भर द्यावा. बाराव्या पंचवार्षिक योजनेच्या आराखड्यातील ग्रामीण विकासासाठीच्या कार्यक्रमांची आणि उद्दिष्टांची माहिती मिळवावी.
* ग्रामीण विकासामध्ये कार्यरत असणाऱ्या स्वयंसेवी संस्थांच्या कार्यक्रमांची माहिती वृत्तपत्रांद्वारे व मासिकांद्वारे संकलित करावी

बाल विकास : अभ्यासक्रमात नमूद विषय आणि उपविषय

१) *समस्या व प्रश्न*
२) *शासकीय धोरण, कल्याणकारी योजना आणि कार्यक्रम*
३) *आंतरराष्ट्रीय संस्थांची भूमिका, स्वयंसेवी संघटना, अशासकीय संस्था व सामुदायिक साधने*

१) समस्या व प्रश्न –

१. अर्भक मृत्यू
२. कुपोषण
३. बालकामगार
४. मुलांचे शिक्षण

२)शासकीय धोरण, कल्याणकारी योजना आणि कार्यक्रम –

१. चाईल्ड लेबर प्रोहिबिशन अँड रेग्यूलेशन अॅक्ट
२. प्रोटेक्शन ऑफ डिल्ड्रन फ्रॉम सेक्स्यूअल ऑफेन्स अॅक्ट
३. इंटीग्रेटेड चाईल्ड डेव्हलपमेंट सर्व्हिसेस (आयसीडीएस)

३) आंतरराष्ट्रीय संस्थांची भूमिका, स्वयंसेवी संघटना, अशासकीय संस्था व सामुदायिक साधने –

२०११ च्या जनगणनेनुसार बालकांची संख्या, बालकांसंबंधी राज्यघटनेतील तरतुदी – कलम १५ (३), २१ (अ), २३, २४, ३९ (ई), ३९ (फ) आणि ४५, बालकांसंबंधी संसदेने केलेले विविध कायदे, भ्रूणहत्या–कुपोषण–बालकामगार–बालशिक्षण इत्यादींबाबतच्या समस्या, बालकांसाठी केंद्र व राज्य शासनाने राबविलेल्या विविध योजना व त्यातील तरतुदी, राष्ट्रीय बालक आयोग–अध्यक्ष, नियुक्ती, कार्ये व अधिकार, महाराष्ट्र शासनाची धोरणे व कार्यक्रम, चाईल्ड हेल्पलाईन, बचपन बचाओ यांसारख्या आंतरराष्ट्रीय व देशांतर्गत बिगरशासकीय संघटनांची भूमिका व कार्ये यांचा अभ्यास करावा.

बालविकास : घटक व उपघटकनिहाय प्रश्नसंख्या

	घटक –उपघटक/ प्रश्न व गुणसंख्या	*२०१२*	*२०१३*	*२०१४*	*२०१५*	*२०१६*	*२०१७*	*२०१८*	*२०१९*
१)	समस्या व प्रश्न – अर्भक मृत्यूसंख्या, कुपोषण	३	३	२	३	१	–	१	१
२)	बाल कामगार, मुलांचे शिक्षण, इत्यादी	३	३	–	१	३	१	१	–
३)	शासकीय धोरणे, कल्याण योजना आणि कार्यक्रम	–	–	५	२	३	५	३	५
४)	आंतरराष्ट्रीय अभिकरणे, स्वयंसेवी संघटना	१	१	१	–	–	–	–	२
	एकूण	*७*	*७*	*८*	*६*	*७*	*६*	*५*	*८*

१) समस्या व प्रश्न

(१) अर्भक मृत्यू

१) युनिसेफच्या मते जागतिक पातळीवर बालमृत्यूची सर्वात महत्त्वाची तीन कारणे कोणती?
१) क्वाशिओरकर, अतिसार, एड्स २) न्यूमोनिया, अतिसार, मलेरिया

३) अतिसार, एड्स, मलेरिया

४) अतिसार, न्यूमोनिया, क्वाशिओरकर

२) भारतात दरवर्षी लक्षावधी बालके मृत्युमुखी पडतात आणि अपंग बनतात, कारण :

a) प्रतिबंधात्मक आजारांपासून अ-संरक्षण

b) कुपोषण प्रतिबंधापासून अ-संरक्षण

c) लसीकरण न करणे

d) भ्रूण-हत्या प्रतिबंधापासून अ-संरक्षण

वरीलपैकी कोणते विधान/विधाने **बरोबर** आहेत?

१) (a) आणि (b)

२) (a) फक्त

३) (a), (b) आणि (c)

४) (d) फक्त

३) भारतात होणाऱ्या बालमृत्यूच्या प्रमुख कारणांची यादी 'डब्ल्यूएचओ' (WHO) ने जाहीर केली आहे. खाली नमूद केलेल्या कारणांचा त्यांच्या दाहकतेनुसार व गांभीर्याने कोणता उतरता क्रम **बरोबर** आहे?

१) कुपोषण, नवजात शिशूंचे आजार, अतिसार, गोवर, न्यूमोनिया

२) नवजात शिशूंचे आजार, कुपोषण, न्यूमोनिया, अतिसार, गोवर

३) न्यूमोनिया, नवजात शिशूंचे आजार, कुपोषण, अतिसार, गोवर

४) नवजात शिशूंचे आजार, कुपोषण, अतिसार, गोवर, न्यूमोनिया

बालआरोग्य

१) बालपणात होणाऱ्या रोगांचे समूळ उच्चाटन करण्यासाठी महाराष्ट्र शासन कोणता कार्यक्रम राबविणार आहे ?

a) टेलिमेडिसिन योजना b) पेंटाव्हॅलंट लसीकरण c) शिव आरोग्य योजना

पर्यायी उत्तरे :

१) फक्त (a) आणि (c) २) फक्त (c) ३) फक्त (b) ४) सर्व (a), (b) आणि (c)

(२) कुपोषण

१) ज्या बालकाचे वजन 3SD पेक्षा कमी असेल तर त्याला .... म्हणतात.

१) मध्यम तीव्र कुपोषण

२) गंभीर तीव्र कुपोषण

३) तीव्र कमी वजन

४) वरीलपैकी कोणतेही नाही

THIS SAMPLE IS OVER

To buy complete MPSC Mains GS I course click on the link below -
https://www.studycircleonline.com/courses/mpsc-mains-20-21-gs-iii/16
https://www.studycircleonline.com/notes/GSIII-Rural-Development/165
https://www.studycircleonline.com/notes/GSIII-Education/164
https://www.studycircleonline.com/notes/GSIII-Health/163
To buy complete MPSC Mains course incusive of the complete syllabus click on the link below-
https://www.studycircleonline.com/courses/mpsc-mains-20-21-complete-course-/13
or visit www.studycircleonline.com